

فهرست دستخطهای فارسی کتابخانه های قزاقستان

جلد اول

به کوشش:

دکتر سید محمدباقر کمال الدینی

(عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور)

دکتر صفدر حسینی

نشر کمال

۱۳۹۳

- سرشناسه : کمال الدینی، محمدباقر، ۱۳۲۵-، گردآورنده
- عنوان و نام پدیدآور : فهرست دستخطهای فارسی کتابخانه‌های قزاقستان / به کوشش سید محمدباقر کمال‌الدینی، صفر عبدالله.
- مشخصات نشر : یزد: نشر کمال، ۱۳۹۳-
- مشخصات ظاهری : ج.
- شابک : ۱۵۰۰۰۰ ریال: ج: ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۴۲۲-۵-۶.
- وضعیت فهرست : فیبا
- نویسنده : نویسنده
- موضوع : نسخه‌های خطی فارسی -- قزاقستان -- فهرست‌ها
- شناسه افزوده : عبدالله، صفر، ۱۳۴۰-، گردآورنده
- موضوع : نسخه‌های خطی فارسی -- قزاقستان -- فهرست‌ها
- رده : دیو : ۳۱/۰۱۱
- شماره : ۲۵۹۲۳۳۰
- ملی :

فهرست دستخطهای فارسی کتابخانه‌های قزاقستان به کوشش:

دکتر سید محمدباقر کمال‌الدینی

دکتر صفر عبدالله

تدوین:

احمد طحانی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۳

شابک:

۹۷۸_۶۰۰_۹۴۴۲۲_۵_۶

تیراژ:

۱۰۰۰ نسخه

چاپ: نارنجستان، تهران

فهرست مطالب

۱	مقدمه:
۱۳	فهرست کتابهای خطی فارسی کتابخانه ملی قزاقستان
۱۱۳	فهرست کتابهای خطی جنوب قزاقستان
۱۵۳	تصاویر نسخه ها
۴۴۱	فهرست نسخ خطی بر اساس عنوان نسخه ها:
۴۴۷	فهرست نسخ خطی بر اساس نام مولفان، کاتبان و مصحفان:
۴۵۳	فهرست موضوعی نسخ:
۴۵۵	یادداشتها:
۴۶۳	منابع:

ان آثارنا تدل علینا

فانظروا بعدنا الی الآثار

مقدمه:

در حال حاضر افزایش توجه به میراث مکتوب و نقش میراث مکتوب در زندگی بشر در سطوح مختلف زندگی، اقوام منطقه ما را نیز در بر گرفته است. نزدیک به ۲۲ قرن است که تاریخ ادبیات و زبان فارسی نو وجود دارد و تقریباً ۱۱ قرن ادبیات فارسی به صورت نوشتار داشته ها وجود دارد.

به قول استاد شهناز معروف "الگ آکیموشکین" کتابهای خطی، حافظ بی منت و ناقل میراث متنوع ادبی ایران و کشورهای همسایه بوده و زبان فارسی سالهای متمادی، زبان شعر و ادب تاریخی بوده است. گذشته از این می توان گفت که سخن فارسی با همه زیبایی و رنگارنگی با محتوای بسیار عمیق که تا روزگار ما رسیده است، شامل: حماسه بی نظیر و شعر پرآوازه، حکایات فراوان و حتی فرمولهای ریاضی، علم نجوم، پزشکی، فلسفی و عرفانی، تا به نخیل عمیق شاعرانه می شود. (آکیموشکین، ۲۰۰۴: ۷۴)

هزار سال پیش، عالم بزرگ ابوریحان بیرونی نوشت: «...» از انواع اطلاع است ولی بی تردید از بهترین نوع اطلاع است که قلم نویس با انواع دیگر اطلاع نیست. چرا که اگر از برکت نوشته های اهل قلم نبود، ما زغی درباره اقوام مختلف نداشتیم. (بیرونی، ۱۹۶۳: ۵۷)

نسخه های خطی از یک سو نتیجه فعالیت های فرهنگی جامعه بشری و از سوی دیگر ابزاری است که به توسعه فرهنگ و معنویت جامعه کمک می کند. در این راستا نسخ خطی نقش بسیار موثری در حیات اجتماعی جامعه ها داشته اند.

پژوهش در دست نوشته ها به ما کمک می کند به بسیاری از مسائل روشنی بخشیم که درباره آنها یا هیچ چیزی معلوم نیست یا به ندرت در نوشته ها اشاره شده است. محض مطالعه و تدوین فهرست های مربوط به دست نوشته های قرون وسطی می تواند به بسیاری از سوال های جالب پاسخ داد. سوال هایی همچون: سطح سواد جامعه، توسعه کتابت، اهمیت بعضی از علوم، معروفیت برخی آثار و مکاتب ادبی، تناسب ادبیات دینی و مذهبی و...

برای مثال پس از آنکه احمد منزوی در سال ۱۹۷۱ فهرست کتاب های خطی فارسی را که شامل ۶۱۰۰ سند فارسی بود، تهیه نمود (هرچند این فهرست را به هیچ وجه نمی توان فهرست کامل نسخ فارسی نامید) برخی از علما براساس این فهرست، مسائل فوق را بررسی کرده و درباره آنها نظر داده اند.

در این مدت فهرست های فراوان در کشورهای مختلف از جمله ایران، هند، ترکیه، کشورهای شوروی سابق و... تهیه شده اند. البته هنوز تعداد فراوانی از دست نوشته ها در کلکسیون های خصوصی وجود دارد که بسیاری از محققان از آنها آگاه نیستند.

ورارود و نسخه های خطی فارسی:

یکی از حوزه هایی که مردمانش قرن ها به زبان فارسی سخن می گفته اند و شاعران و نویسندگان نیز آثارشان را به این زبان شیرین می سروده و می نوشته اند، حوزه ماوراءالنهر و ترکستان است. در این مناطق امروز نیز عده بسیاری با زبان فارسی مانوس هستند و کتابخانه هایی وجود دارد که مملو از دستخط های فارسی است. چنانکه

در کتابخانه های: دوشنبه، تاشکند، سن پترزبورگ، مسکو، غازان، باکو، ایروان، تفلیس و... هزاران دستخط ارزشمند فارسی موجود است.

به عنوان نمونه تنها در کتابخانه دستنویسهای تاشکند ۴۳۰۰۰ نسخه خطی وجود دارد که ۳۹۰۰۰ آن به زبان فارسی است. بنا به قولی بیش از ۸۰۰۰۰ نسخه خطی فارسی در کتابخانه های منطقه ورارود و قفقاز موجود است. (اولگ اف، ۱۳۸۵: ۷)

تاکنون طرحهایی برای شناسایی و فهرست نگاری مجموعه های نسخ خطی این منطقه بجا مانده است. یکی از این طرحها در دفتر مطالعات سیاسی وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران شروع شد که چند جلد از این فهرستها نیز با همکاری کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی قم به چاپ رسید.

قزاقستان

قزاقستان یکی از کشورهای آسیای مرکزی است که از شمال و غرب به جمهوری فدراتیو روسیه، از جنوب به ترکمنستان، ازبکستان و قرقیزستان و از شرق به چین محدود می شود، و با وسعت ۷۱۷۳۰۰ کیلومتر مربع در میان ۱۸۶ کشور جهان در جایگاه هفتم قرار دارد. این منطقه دارای سرزمینی همجوار است که در بین دریای خزر و سلسله کوههای تیان شان واقع شده است.

روند شکل گیری قزاقها به صورت مستقل، قرنهای طولانی تاریخی را از سر گذرانده است. ریشه اصلی قزاقها سکاهای هستند که از قرون ۷-۴ میلادی در سرزمین فعلی قزاقستان استقرار یافته اند. مرکز اقامتگاه طایفه ای از سکاهای موسوم به "سکاهای کلاه پوست مخروطی پوش" در منطقه ژتی سو و دره ایله بود. حدود سده ۴-۳ ق.م. اتحادیه طوایف سکاهای از هم پاشیده و به جای آن سه اتحادیه طایفه ای اویسونها، قانلیها و آلانها تشکیل شد. جاده ابریشم به عنوان طریق ارتباطی مهم شرق و غرب در

آن زمان نقشی اساسی داشت. طوایف کوچ‌نشین ترک در قرن ششم میلادی خانات ترک را تشکیل دادند که این خانات به شاخه های غربی و شرقی تقسیم گردید. طوایف قدیمی قزاق که ساکن مناطق وسیعی بودند، مشمول خاقانات ترک غربی (قرون ۶-۷) شدند. سپس به جای آن خاقانات تورکش (قرن ۸) و چندی بعد خاقانات قرلغ (۸-۱۰) تاسیس شد. این دوران قزاقها به شکل گرفتن به مثابه یک قوم مستقل و مشخص کرد. پس از این قاراخانیها از قرن دهم تا نیمه دوم قرن دوازدهم و قاراخانیان تا قرن سیزدهم توانایی جنوبی قزاقستان به مرکزیت ژتی سو (Jetisu) حکومت می کردند و در تاریخ قزاقها آثاری برجسته گذاشتند. (آشنایی با جمهوری مستقل آسیانه میانه و قفقاز، ۱۳۷۶: ۸۷) قزاقستان هرچند امروز فاصله زیادی از ایران دارد لکن تاثیر زبان و ادب فارسی در آن کاملاً نمایان است و مشترکات فرهنگی زیادی بین ایران و آن کشور وجود دارد. مهمترین علل و عوامل ایجاد این شباهت مشترک ملتهای ایران و قزاقستان عبارتند از:

- ۱- دین مشترک
- ۲- زبان فارسی
- ۳- وجود عرفا و متصوفه
- ۳- هنر و معماری
- ۴- ستهای مشترک
- ۵- عوامل اقتصادی
- ۶- ایرانیان قزاقستان و قزاقهای ایران

فرهنگ غنی ایرانی از گذشته های دور در بخش وسیعی از جهان بر سایر فرهنگها و تمدنها تاثیر گذار بوده است. با پذیرش دین مبین اسلام توسط ایرانیان و بر اساس تعالیم قرآن کریم، روابط فرهنگی بین ایرانیان و سایر تمدنها وارد مرحله جدیدی

شد، چنانکه قرآن کریم در آیه: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (حجرات/۱۳) به شناخت فرهنگها و ملل مختلف از یکدیگر تاکید می‌ورزد. امروز نیز با توجه به گسترش وسایل ارتباط جمعی و رسانه‌ای روابط فرهنگی بیش از پیش برای کشوری مانند ایران با سابقه تاریخی و فرهنگی چند هزار ساله دارای اهمیت است.

یکی از مهمترین عوامل تاثیر فرهنگ ایرانی و اسلامی بر سایر فرهنگها در حوزه‌های مختلف جغرافیایی در جهان از جمله شبه قاره هند، آسیای مرکزی، قفقاز، بالکان و... زبان و ادبیات فارسی است. زبان فارسی با بهره‌مندی از گنجینه گرانبهای ادب و عرفان و آراستگی زیور فصاحت و بلاغت توانسته است همواره در طول تاریخ به عنوان زبان رسمی ملی بزرگ در گسترش فرهنگ ایرانی و اسلامی در جهان خودنمایی کند.

"زبان و ادبیات گهربار فارسی منشأ و مقدس اقوام ایرانی و غیر ایرانی است که با هزاران اثر ارجمند در زمینه‌های مختلف ادبی و غیره ادبی همواره به عنوان زبان دوم جهان اسلام در دنیا خصوصاً در بین مسلمانان مجوار جایگاه ویژه‌ای داشته است. این زبان با الهام از مکتب اسلام در بخش وسیعی از آسیا به ویژه شبه قاره هند و ماوراءالنهر منشأ تحولات عظیم و مروج اسلام و تمدن بشری شده است."^{۱۱}

نگارش هزاران کتاب با ارزش در زمینه‌های مختلف علمی، ادبی و تاریخی در آسیای میانه، شبه قاره، بالکان و... به زبان فارسی، تالیف و تدوین لغت‌ها، کتب دستوری، تذکره‌های فراوان و نیز سرودن اشعار زیاد به این زبان شیرین حکایت از عشق و علاقه فارسی‌زبانان در نقاط مختلف جهان و توانمندی و ظرفیت بالای این زبان دارد.